

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ՍԱՐՈՅԱՆ Կ.Ա.

Քաղաքական համակարգի ժողովրդավարացման գործընթացում ներգրավված քաղաքական դերակատարները հաճախ ձգտում են հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացնել ժողովրդավարական ինստիտուտների ու ընթացակարգերի ներդրման վրա՝ անտեսելով այն հանգամանքը, որ կայուն և արդյունավետ ժողովրդավարական կարգի ապահովման համար միայն քաղաքական և կառավարչական կառուցակարգերի ամրագրումը բավարար չէ: Ժողովրդավարական ռեժիմի հաստատումն ու հետագա համախմբումը մեծապես կախված են նաև քաղաքական համակարգի նկատմամբ հասարակության անդամների կողմնորոշումներից և դիրքորոշումներից, այլ կերպ ասած՝ տվյալ հանրային բնորոշ քաղաքական և քաղաքացիական մշակույթի տիպերից: Հետևաբար, եթե այդ մշակույթն իր բնույթով չի կարող սպասարկել ժողովրդավարական համակարգը, ապա այդ համակարգի հաջողության հասնելու հնարավորությունը մոտենում է նվազագույնի: Այս տեսանկյունից էլ առաջնային է դառնում քաղաքացիական մշակույթի համատեքստում այնպիսի երևույթի դիտարկումը, ինչպիսին քաղաքական սոցիալականացումն է:

Քաղաքական սոցիալականացումը ենթադրում է սերնդային փոփոխության շրջափուլերի պայմաններում քաղաքական համակարգի հարաբերական կայունության ապահովում, որը քաղաքացիական մշակույթի տեսանկյունից էական նշանակություն ունեցող հանգամանք է: Ըստ էության, քաղաքական սոցիալականացումը քաղաքացիական մշակույթի կարևորագույն տարրերի՝ քաղաքական գիտելիքների, քաղաքական նորմերի, կողմնորոշումների, արժեքների ձևավորման, յուրացման ու փոխանցման յուրօրինակ գործընթաց է՝ կոչված ապահովելու ոչ միայն քաղաքականության ընկալումն անձի մեջ, այլ նաև վերջինիս մուտքը քաղաքականության: Այս կերպ ապահովելով քաղաքացիական մշակույթի վերարտադրությունը՝ քաղաքական սոցիալականացման գործընթացն ուրվագծում է պատմական տվյալ ժամանակահատվածում խաղի այն ընդհանուր կանոն-

ները՝ քաղաքական գիտելիքներ, նորմեր, արժեքներ, որոնց շուրջ պայմանավորվում են քաղաքացին ու պետությունը¹: Մյուս կողմից՝ քաղաքական սոցիալականացման գործընթացի վերջնաարդյունքը ենթադրում է քաղաքացիական գիտակցության հասուն մակարդակ ունեցող քաղաքացու ձևավորում, որ հստակ պատկերացնում է իր տեղն ու դերը քաղաքական համակարգում²: Տեսական առումով անդրադարձերը քաղաքական սոցիալականացմանը բավական շատ են, հայեցակարգը լայնորեն ուսումնասիրված է թե՛ սոցիոլոգիայի և թե՛ քաղաքական գիտության՝ հատկապես քաղաքական հոգեբանության շրջանակներում: Եթե փորձենք ընդհանրացնել այդ տեսական մոտեցումները, ապա կարելի է ասել, որ մի դեպքում հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում քաղաքական համակարգն է, իսկ մյուս դեպքում՝ անհատը: Առաջին պարագայում քաղաքական սոցիալականացումն ընդունված է դիտարկել որպես քաղաքական համակարգի զարգացումն ապահովող կարևոր գործոն, քաղաքական համակարգի կենսագործունեությունն ապահովող գործառույթ: Այս տեսանկյունից քաղաքական սոցիալականացման կարևորությունն այն է, որ քաղաքական համակարգի գործառույթունն իր վրա կրում է քաղաքացիների քաղաքական գիտելիքների, քաղաքական պատկերացումների, վարքաբանական և արժեքաբանական կողմնորոշումների ազդեցությունը: Կառավարման ռեժիմի տեսակը, քաղաքական համակարգի ինստիտուտների հանդեպ քաղաքացիների չեզոքության մակարդակը, համակարգի կայունությունը անմիջականորեն կապվում են քաղաքական սոցիալականացման հետ: Համակարգային մոտեցմամբ, օրինակ, քաղաքական սոցիալականացումը սահմանվում է որպես «գործընթաց, որի միջոցով ձևավորվում են քաղաքացիների քաղաքական հայացքները, որոնք էլ իրենց հերթին ազդում են ողջ երկրի քաղաքական կյանքի վրա»³: Մյուս խումբ սահմանումների դեպքում քաղաքական սոցիալականացման կենտրոնում անհատն է՝ մասնավորապես, թե երբ, ինչպես և ինչի հետևանքով են անհատի մեջ ձևավորվում քաղաքական գիտելիք, քաղաքական հմտություն,

¹ Տե՛ս **Ирхин Ю.В.** Социология культуры, М., 2006, с. 513-515:

² Տե՛ս **Մարգարյան Մ.**, Քաղաքական PR-ը և անձի սոցիալականացումը նոր հանրային կառավարման համակարգում, «Հանրային կառավարում» հոդվածների ժողովածու, Ե., 2011, էջ 112:

³ Տե՛ս **Dawson R., Prewitt K., Dawson K.** Political Socialization: An Analytic Study, Little Brown, 1977, p. 14:

կողմնորոշում ու վարքաբանական մոդելներ: Անհատի, քաղաքական համակարգի ու նրա ինստիտուտների միջև փոխգործակցությունը, որն ընդհանուր առմամբ պայմանավորում է այս կամ այն հասարակության քաղաքացիական մշակույթի մակարդակը, կարևորվել է նաև քաղաքական սոցիալականացման Չիկագոյի դպրոցի ներկայացուցիչների (Դ. Իստոն, Ռ. Լիպտոն, Թ. Պարսոնս) կողմից, որոնք սոցիալականացումը դիտարկում են որպես մարդու կողմից հատուկ դերերի յուրացման գործընթաց, որոնք նրանց անհրաժեշտ են քաղաքական գործունեություն ծավալելու կամ այլոց քաղաքական գործունեությունը գնահատելու համար⁴: Գ. Ալմոնդը, Ս. Վերբան, Մ. Ջենինգսը, Օլջանսկին, Շեստոպալը, Շիբուտանին և շատ այլ հեղինակներ քաղաքական սոցիալականացման անդրադառնում են նաև քաղաքացիական մշակույթի համատեքստում՝ քաղաքական սոցիալականացմանը վերապահելով այնպիսի կարևոր գործառույթ, ինչպիսին քաղաքական և քաղաքացիական մշակույթների փոխանցումն է սերնդեսերունդ⁵: Առհասարակ, քաղաքացիական մշակույթի տեսանկյունից արժեքավոր են քաղաքական սոցիալականացման վերաբերյալ այն տեսական մոտեցումները, որոնք սոցիալականացման գործընթացում շեշտն հատկապես դնում են աշխարհի նկատմամբ մարդու ակտիվ հարաբերությունների ձևավորման ու հաստատման վրա: Անհատի անկախության հանգամանքն ընդգծող այս հայեցակարգերը որպես այլընտրանք են հանդես գալիս այն մոտեցումների, որոնք անհատին կախման մեջ են դնում ինստիտուցիոնալ ազդեցություններից, անհատի կենսագործունեությունը սահմանափակում են հասարակության մեջ ընդունված նորմերով, կանոններով: Այս կերպ անձը դառնում է ոչ միայն իրեն փոխանցված և անցյալի սերունդների ուժով կուտակած քաղաքացիական մշակույթի կրող, այլև հանդես է գալիս այդ մշակույթին նոր որակներ, ուղենիշներ հաղորդողի ու թելադրողի դերում: Սա քաղաքական սոցիալականացման կարևորագույն գործառույթներից մեկն է, որն ապահովում է քաղաքացիական մշակույթի ձևավորումը հատկապես այն հասարակություններում, որոնցում ժողովրդավարությունը չունի խոր արմատներ:

⁴ Տե՛ս **Շափաղայան Հ.**, Քաղաքական մասնակցության արդի հիմնախնդիրներ, Ե., 2007, էջ 22-23:

⁵ Տե՛ս **Ольшанский Д.В.** Основы политической психологии (Учебное пособие для вузов, 2001, с. 128):

Որպես ողջ կյանքի ընթացքում անձին ուղեկցող գործընթաց՝ քաղաքական սոցիալականացումը կրում է փուլային բնույթ՝ պայմանավորված անձի տարիքով, որտեղ յուրաքանչյուր փուլի համար դիտարկվում են քաղաքական սոցիալականացման համապատասխան գործակալներ, իսկ ընդհանուր առմամբ ընդունված է համարել, որ գոյություն ունի անձի առաջնային և երկրորդային սոցիալականացում: Քաղաքական սոցիալականացման գործընթացում գործակալների առանձնացումը կարևոր նշանակություն ունի, որքանով թույլ է տալիս պատկերացում կազմել, թե ինչ պայմաններում է անձը ձեռք բերում քաղաքական գիտելիքներ, հմտություններ, կողմնորոշումներ և վարքային մոդելներ: Քաղաքական սոցիալականացման գործընթացի տրամաբանությունը, ըստ էության, փոխվում է բոլոր այն դեպքերում, երբ գործ ենք ունենում քաղաքական համակարգում տեղի ունեցող արմատական փոփոխությունների կամ առհասարակ քաղաքական համակարգի ու դրա կառուցակարգերի փոփոխության հետ: Շուրջ երկու տասնամյակից ավել Հայաստանում, ի թիվս հետխորհրդային այլ երկրների, տեղի է ունենում քաղաքական համակարգի կերպափոխման խորքային գործընթաց, որը մեկնարկեց Հայաստանի անկախացմամբ: Հրաժարվելով խորհրդային ամբողջատիրական քաղաքական կառուցակարգերից՝ երկրի քաղաքական օրակարգում որպես գերխնդիր հռչակվեց քաղաքական համակարգի զարգացման ժողովրդավարական մոդելի հաստատումը՝ հանրային կյանքի կազմակերպման ազատական ու պլյուրալիստական մոդելներով: Այս ողջ գործընթացում հավասարապես ներառված է ինչպես քաղաքական ընտրախավը, այնպես էլ սովորական քաղաքացին: Եվ եթե քաղաքական սոցիալականացման տեսանկյունից անկախ Հայաստանում ծնված սերնդի համար այդ գործընթացը պակաս մարտահրավերային կարող է լինել, քանի որ այն նոր իրողությունների ու պայմանների պարագայում անցնում է իր առաջնային քաղաքական սոցիալիզացիան, ապա նույնը չի կարելի ասել ավագ սերնդի մասին: Խորհրդային քաղաքական կառուցակարգերի առաջնորդությամբ իրենց առաջնային քաղաքական սոցիալիզացիան իրականացրած ավագ սերունդը խնդիր ուներ և դեռ շարունակում է ունենալ հնարավորինս առանց ցնցումների ադապտացվել նոր իրողություններին: Կերպափոխման գործընթացն ակնհայտ դարձրեց, որ նոր իրողությունները հարաբերությունների խիստ հիերարխիկ, կառավարման առավելապես ռեպրեսիվ գործի-

քակազմով, գաղափարական ինդոկտրինացիայի պայմաններում իրենց քաղաքական սոցիալականացումն անցած, քաղաքական գիտելիքներ, կողմնորոշումներ, պատկերացումներ ձեռք բերած ավագ սերնդի քաղաքացիների համար այդ ամենը վերանայելու լուրջ նախադրյալ և անհրաժեշտություն են ստեղծում: Հետևաբար, այս պայմաններում հատկապես քաղաքացիական մշակույթի տեսանկյունից անհրաժեշտ հրամայական է դառնում դիտարկել քաղաքական ռեսոցիալիզացիայի գործընթացը համակարգային կերպափոխումների համատեքստում: Հոգեբանության մեջ ռեսոցիալիզացիա եզրույթն առաջին անգամ կիրառել են ամերիկացի սոցիալական հոգեբաններ Ա. Քենեդին և Դ. Քերբերը՝ այդ կերպ բնութագրելով սոցիոմշակութային միջավայր անհատի երկրորդ մուտքն այն բանից հետո, երբ նախորդ փուլն անցել է խափանումներով ու խնդիրներով⁶: Սոցիալական և մշակութային մարդաբանության հայեցակարգը ռեսոցիալիզացիան սահմանում է որպես «ադապտացիա», սոցիոմշակութային նոր միջավայրի յուրացում, որը ենթադրում է ինտեգրացիա հասարակական նոր հարաբերություններում, զգացմունքային հարմարավետություն և բավարարվածություն նյութական դրությամբ⁷: Սոցիոլոգիան քաղաքական ռեսոցիալիզացիան դիտարկում է որպես ավելի վաղ յուրացրած արժեքներից, սոցիալական դերերից, վարքի կանոններից տարավարժում⁸: Քաղաքահոգեբանական մոտեցմամբ, ռեսոցիալիզացիան դիտարկվում է ոչ միայն որպես նոր սոցիալական որմնախորշերի յուրացում, այլև վաղ փուլերում ձեռք բերվածի վերանայում, վերաիմաստավորում⁹: Կերպափոխվող հասարակություններում քաղաքացիական մշակույթի տեսանկյունից ռեսոցիալիզացիայի դիտարկումն առաջին հերթին ցույց է տալիս, թե անցման գործընթացի մեկնարկին և հետագա փուլերում քաղաքացիների վերաբերմունքը ժողովրդավարության գաղափարին, նորմերին ու սկզբունքներին ինչպիսին է, որքանով են դրանք ընդունելի և որքանով են արտացոլված հանրության կողմնորոշումներում, պատկերացումներում: Մյուս կող-

⁶ Տե՛ս **Самаркина И.В.** Политическая ресоциализация: актуальный контекст исследования (Человек, сообщество, управление, 2006, № 4, с. 140):

⁷ Նույն տեղում, էջ 141:

⁸ Տե՛ս **Шестопап Е.Б.** Политическая социализация и ресоциализация в современной России (Полития, 2005, № 4, с. 52):

⁹ Տե՛ս **Шестопап Е.Б.** Политическая психология: учебник для вузов, М., 2002, с. 274:

մից՝ ռեսոցիալիզացիայի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հասկանալ, թե այսպես կոչված ավտորիտար քաղաքական մշակույթի պայմաններում ձեռք բերված արժեքաբանական մոտեցումներն արդյո՞ք հակասության մեջ են ժողովրդավարության գաղափարի հետ: Պատահական չէ, որ ժողովրդավարական քաղաքացիական մշակույթի արմատավորման տեսանկյունից, ի թիվս ժողովրդավարության տարբեր բաղադրատարրերի, քաղաքացիների մեջ համոզմունքն այն մասին, որ ժողովրդավարությունը որպես կառավարման ձև առավել նախընտրելի է, քան որևէ այլ ավտորիտար կառավարման ձև, ընդունված է դիտարկել որպես ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի կայունության ապահովման համար առանցքային նշանակություն ունեցող պայման: Այլ կերպ ասած՝ «ժողովրդավարությունը հիմնավոր արմատավորված է, եթե քաղաքացիներն այն ընկալում են որպես «հնարավոր լավագույն տարբերակը»/the only game in town»¹⁰: Վերը բերված հարցադրումների ու դիտարկումների համատեքստում արժեքավոր դիտարկումների հնարավորություն են ընձեռում ամերիկացի սոցիոլոգ Ռ. Ինգելհարթի մեթոդաբանությամբ մշակված «Արժեքային համակարգերն աշխարհում» սոցիոլոգիական նախագծի 1995-1998 և 2010-2014 թվականների¹¹, ինչպես նաև Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն-Հայաստանի մեթոդաբանությամբ մշակված «Կովկասյան բարոմետր 2017» հետազոտական նախագծի հասանելի տվյալները: Ըստ այդմ, օրինակ, Հայաստանի հասարակության պարագայում անցման մեկնարկից մի քանի տարի անց (1995-1998 թթ.) աջակցությունը ժողովրդավարության գաղափարին էականորեն բարձր է եղել: Այսպես՝ հարցվածների շուրջ 76 տոկոսը կողմ է արտահայտվել ժողովրդավարության գաղափարին, շուրջ 60 տոկոսն էլ համաձայն է եղել այն պնդմանը, որ «ժողովրդավարությունը կարող է և խնդիրներ ունենալ, սակայն որպես կառավարման ձև ավելի լավ է, քան որևէ այլ ձև»: Համապատասխանաբար, 2010-2014 թթ. շրջափուլում հարցվածների շուրջ 75 տոկոսը կողմ է եղել ժողովրդավարական քաղաքական համակարգ ունենալուն՝ այդ կերպ կարևորելով ժողովրդավարության գաղափարը՝ որպես

¹⁰ Տե՛ս **Di Palma G.** To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions, Los Angeles, 1990, p. 113:

¹¹ Տե՛ս World Values Survey (2010-2014), Crossings by country//Study# 906-WVS2010 v.2015.04.18: «Կովկասյան Բարոմետր-2017», Հարավկովկասյան երկրներում քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական զարգացումների հանրային ընկալումը, Ե., 2017:

Նախընտրելի կառավարման ձև: «Կովկասյան բարոմետրի» արդյունքներով՝ 2017թ. նոյեմբերի դրությամբ հարցվածների շուրջ 46 տոկոսի համար ժողովրդավարությունը նախընտրելի է համարվել կառավարման մյուս համակարգերից: Հայ հասարակության համար ժողովրդավարության իդեալի նախընտրելի լինելու մասին է վկայում նաև հարցադրումն այն մասին, թե օրինակ «որքանով է նախընտրելի ունենալ քաղաքական համակարգ բանակի կառավարմամբ»: Այսպես՝ 1995-1998 թթ. շրջափուլում հարցվածների մոտ 70 տոկոսը, իսկ 2010-2014 թթ. ավելի քան 60 տոկոսը բացասական է արտահայտվել նման հեռանկարի օգտին: Ընդ որում, հասարակական կարծիքի ուսումնասիրության տվյալներից պարզ է դառնում, որ Հայաստանի հանրության շրջանում ժողովրդավարության գաղափարը բովանդակային առումով բավական լայն ընկալում ունի: Ունենալ ժողովրդավարական կառավարման ձև կամ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգ հարցվածների համար նշանակում է ոչ միայն քաղաքական և քաղաքացիական հիմնարար իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության երաշխիք, այլև սոցիալական իրավունքների պաշտպանության, սոցիալական արդարության ապահովման գործուն մեխանիզմ: Հատկանշական է, որ եթե դիտարկում ենք քաղաքացիական մշակույթի տեսանկյունից այնպիսի կարևոր ցուցիչներ, ինչպիսիք են հանրության վստահությունը քաղաքական համակարգի ինստիտուտներին կամ ժողովրդավարության տվյալ պահին գոյություն ունեցող մակարդակով բավարարվածությունը, ապա բոլորովին այլ պատկեր ենք ստանում: Մասնավորապես, նկատելի է, որ, օրինակ, 1995-1998 թթ. հարցվածների գրեթե 31 տոկոսի մոտ է եղել վստահություն կառավարության հանդեպ, շուրջ 26 տոկոսի մոտ՝ խորհրդարանի հանդեպ, իսկ կուսակցությունների հանդեպ՝ հարցվածների մոտ 14 տոկոսը: 2010-2014 թթ. շրջափուլից՝ կառավարության հանդեպ վստահություն է ունեցել շուրջ 34 տոկոսը, խորհրդարանի հանդեպ՝ շուրջ 24 տոկոսը, իսկ քաղաքական կուսակցությունների հանդեպ՝ շուրջ 21 տոկոսը: Այս խորապատկերի վրա համապատասխանաբար բավական ցածր ցուցանիշ է արձանագրվել նաև ժողովրդավարության առկա մակարդակով բավարարվածների առումով՝ միջինացված այն չի անցնում շուրջ 30 տոկոսը: Հատկանշական է, որ եթե Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրների, Ինգելհարթի մեթոդաբանությամբ մշակված «Արժեքային համակարգերն աշխարհում» սոցիոլոգիական նախա-

գծի տվյալների հիման վրա դիտարկենք հետխորհրդային տարածաշրջանի երկրների փորձը, ապա օբյեկտիվ պատճառներից ելնելով, բացառությամբ Կենտրոնական ու Արևելյան Եվրոպայի երկրների, ինչպես նաև հետխորհրդային եվրասիական տարածաշրջանի մի շարք երկրների (առաջին խմբի երկրները դասվում են ժողովրդավարական անցման կոնսոլիդացիոն փուլին շատ մոտ կատեգորիայում, իսկ երկրորդ խմբի երկրները՝ հակառակը, հատել են ավտորիտարիզմի կոնսոլիդացիայի փուլը), տեսանելի է դառնում, որ հայաստանյան փորձին էականորեն մոտ է Վրաստանի օրինակը: Ինչպես և Հայաստանի դեպքում, Վրաստանում նույնպես աջակցությունը ժողովրդավարության գաղափարին նշանակալիորեն բարձր է եղել անկախությունից ի վեր՝ միջինացված Վրաստանի բնակչության շուրջ 70%-ը միշտ կողմ է արտահայտվել ժողովրդավարական քաղաքական համակարգ ունենալու օգտին, համապատասխանաբար էլ բնակչության 70%-ից ավելիի համար ժողովրդավարությունը՝ որպես կառավարման ձև չունի այլընտրանք: Հայաստանյան օրինակի նման Վրաստանի դեպքում ևս նկատելի է կորելացիա՝ ժողովրդավարության իդեալին աջակցության բարձր մակարդակի և առկա ժողովրդավարական ընթացակարգերից դժգոհ լինելու մեջ: Հայաստանի և Վրաստանի փորձերի նմանության մասին են վկայում նաև ժողովրդավարացման գործընթացները գնահատող "Freedom House" միջազգային կազմակերպության «Ազատությունն աշխարհում» ամենամյա զեկույցի տվյալները: Զեկույցում Հայաստանն ու Վրաստանը վերջին 15 տարիներին մշտապես դասակարգված են «մասամբ ազատ» երկրների շարքին¹²:

Այսպիսով, քաղաքական սոցիալականացման տեսանկյունից առանձնացված ցուցիչների շուրջ առաջնային աղբյուրների հիման վրա դիտարկումները, ըստ էության, մի շարք կարևոր եզրահանգումների տեղիք են տալիս: Նկատելի է, որ ամբողջատիրական քաղաքական համակարգի պայմաններում գաղափարաքաղաքական այլընտրանքի բացակայության և հանրային կյանքի բոլոր ոլորտների ընդհանուր վերահսկողությամբ իրենց առաջնային քաղաքական սոցիալականացումն անցած հանրային լայն շերտերի մեջ, այդուհանդերձ, ժողովրդավարության հանդեպ հանրու-

¹² Տե՛ս Freedom House. Freedom In The World-2017: Populists and Autocrats: The Dual Threat to Global Democracy <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2017>:

թյան լայն շրջանակների վերաբերմունքը դրական է: Առկա է «ժողովրդավարություն» հասկացության բովանդակային ընկալումների բավական լայն սպեկտր, և այն չի ասոցացվում կոնկրետ մեկ, նեղ բնութագրիչի հետ: Մյուս կողմից պարզ է դառնում, որ գաղափարական առումով ժողովրդավարությունը նախընտրելի համարող հանրությունը, ըստ էության, ժողովրդավարական ընթացակարգերի և իրականացման պրակտիկաների հետ կապված լուրջ խնդիրներ է տեսնում: Դրանով էլ պայմանավորված՝ վստահության բավական ցածր մակարդակ է առկա քաղաքական այնպիսի կարևորագույն ինստիտուտների գործառության հանդեպ, ինչպիսիք են կառավարությունը, խորհրդարանը և քաղաքական կուսակցությունները: Եթե անցման սկզբնական փուլում հանրության շրջանում այս ինստիտուտների հանդեպ նման վերաբերմունքն ինչ-որ կերպ կարելի էր բացատրել և պայմանավորել դրանց կառուցվածքային կամ կազմակերպչական չկայացվածությամբ, ապա անցման հաջորդ տասնամյակներում շարունակվող ցածր վստահության մակարդակը կարող է վկայել այն մասին, որ քաղաքական իշխանության, քաղաքական վերնախավի նախածեղնած և իրականացրած քաղաքական գործընթացներն արդյունավետության ցուցիչների մասով լուրջ խնդիրներ ունեն: Ինչպես և հետխորհրդային այլ երկրների, այնպես էլ Հայաստանի դեպքում, ըստ էության, անցման գերակշիռ մասում ինստիտուցիոնալ և ֆունկցիոնալ ժողովրդավարության կառուցման փորձերը առասպելականացվել են, և արդյունքներն ամենևին էլ բավարար չեն, արդյունքում ժողովրդավարական ինստիտուտները վերածվում են քաղաքական կյանքի «ձևականության»¹³: Ընդ որում, հատկանշական է, որ քաղաքական ինստիտուտների մասով ի հայտ եկող լեգիտիմության հետ կապված խնդիրները, ըստ էության, ամենևին էլ պայմանավորված չեն քաղաքական սոցիալականացման այնպիսի կարևոր մեխանիզմով, ինչպիսին ընտրական մասնակցությունն է: Պաշտոնական տարբեր գնահատականներով՝ Հայաստանում ընտրական մասնակցությունն անկախությունից ի վեր բավական բարձր է եղել, միջին ցուցանիշը գրեթե միշտ 70 տոկոսի շրջակայքում է եղել: Հետևաբար, կարելի է ենթադրել, որ քաղաքական ինստիտուտների լեգիտիմության հետ կապված խնդիրներն առավելապես կապված են ինստիտուցիոնալ միջավայրի հետ

¹³ Տե՛ս **Алексамян А.** Цивилиархические основы демократизации политического режима в Армении (Центральная Азия и Кавказ, т. 14, вып. 3, 2011, с. 136):

և դրա այնպիսի կարևոր ցուցիչի հետ, ինչպիսին գործառական արդյունավետությունն է: Հետխորհրդային տարածաշրջանում ժողովրդավարական անցման գործընթացում բավական նկատելի այս իրավիճակը, ըստ Շեստոպալի, որը դիտարկում է Ռուսաստանի օրինակը, պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ անցման մեկնարկից տևական ժամանակ անց հասարակության մեջ տեղի են ունեցել առանցքային քաղաքական արժեքների և հանրային գիտակցության մեջ արմատավորված ստանդարտների մասով բավական կտրուկ փոփոխություններ, որոնք արդեն իրենց ակնհայտորեն զգացնել են տալիս հանրության լայն շերտերի կողմից հակադարձակարական բողոքի ակցիաներին ու ցույցերին մասնակցությամբ¹⁴: Այս համատեքստում թե՛ Հայաստանի և թե՛ Վրաստանի օրինակները ցույց են տալիս, որ քաղաքական ինստիտուտների հանդեպ վստահության ցածր մակարդակի և ժողովրդավարության գաղափարին աջակցության բարձր մակարդակի միջև կորելացիան առնվազն կարող է վկայել այն մասին, որ դիտարկված երկու երկրների հասարակությունն անկախությունից ի վեր քաղաքական սոցիալականացման գործընթացում քաղաքացիական գիտակցության մակարդակի էական, դրական տեղաշարժ են արձանագրել, ինչը թույլ է տալիս ավելի քննադատական և պահանջատեր դիրքորոշում որդեգրել քաղաքական առաջընթացի և հետագա ժողովրդավարացման համար պատասխանատու քաղաքական էլիտաների հանդեպ: Պատահական չէ, որ քաղաքացիական մշակույթի արդի տեսությունները ռեժիմի ժողովրդավարացման տեսանկյունից քաղաքացիական մշակույթի դերը դիտարկելիս հենց այդ հանգամանքն են առանցքային համարում:

Եզրակացություններ

1. Քաղաքական սոցիալականացումը քաղաքացիական մշակույթի կարևորագույն տարրերի՝ քաղաքական գիտելիքների, քաղաքական նորմերի, կողմնորոշումների, արժեքների ձևավորման, յուրացման ու փոխանցման յուրօրինակ գործընթաց է:

2. Ապահովելով սերունդների քաղաքական մշակույթի, քաղաքական փորձի կուտակումը, արժևորումն ու հաջորդական փոխանցումը՝ քաղաքական սոցիալականացումն էական դերակատարում է ստանձնում քա-

¹⁴ Տե՛ս Шестопал Е.Б. Ценностные характеристики российского политического процесса и стратегия развития страны (Полис, 2014, № 2, с. 62):

ղաքական համակարգի կայունության ու կենսունակության ապահովման գործընթացում:

3. Ժողովրդավարական անցման և քաղաքական համակարգի կերպափոխման գործընթացում գտնվող հայ և վրաց հասարակության քաղաքական սոցիալականացման փորձը ցույց է տալիս, որ, չնայած խորհրդային անցյալին, ամբողջատիրական կառավարման ավանդույթներին ու արժեքաբանական կողմնորոշումներին, այդուհանդերձ, հայ հասարակության գերակշիռ մեծամասնության համար ժողովրդավարության իդեալն այլընտրանք չունի:

4. Ժողովրդավարական ընթացակարգերի առկա մակարդակով բավարարված չլինելը դիտարկված երկրների հասարակության հատկապես երիտասարդ շերտերի շրջանում խթանում է քաղաքական սոցիալականացման այնպիսի նոր մոդելների զարգացումը, ինչպիսիք են քաղաքացիական շարժումներն ու նախաձեռնությունները:

5. Քաղաքական կյանքին մասնակցության այս նոր մոդելները կենսունակ հիմքեր են ստեղծում քաղաքացիական մշակույթի զարգացման համար, նպաստում են քաղաքական համակարգի հետագա ժողովրդավարացմանը՝ կառավարող ընտրախավերին դարձնելով ավելի հաշվետվողական և արդյունավետ քաղաքական որոշումների նախագծման, ընդունման և իրականացման գործընթացներում:

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ В СИСТЕМЕ ГРАЖДАНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

САРОЯН К.А.

Резюме

Политическая социализация является составной частью гражданской культуры. Опыт политической социализации армянского общества позволяет заключить, что, несмотря на советское прошлое и его тоталитарные традиции управления, подавляющее большинство армянского общества считает, что демократический режим является безальтернативным ориентиром в процессе развития общества и государства. В связи со сказанным

следует отметить, что на постсоветском пространстве Армения и Грузия обладают хорошим опытом политической социализации. Исходя из гражданской активности как новой модели политической социализации, можно констатировать, что гражданские движения и инициативы оказывают положительное влияние на дальнейшую демократизацию политической системы.

POLITICAL SOCIALIZATION IN THE SYSTEM OF CIVIC CULTURE

K. SAROYAN

Abstract

Political socialization is an integral part of civic culture. The experience of political socialization of the Armenian society allows to conclude, that despite the Soviet past and its totalitarian governance traditions, the huge majority of the Armenian society believes, that democratic regime as a landmark in the process of development of society and state has no alternative. In connection with the above mentioned, it should be stated, that among post Soviet countries, Armenia and Georgia have a good experience of political socialization. On the basis of civic culture as a new model of political socialization, it can be stated, that civic movements and initiatives have a positive impact on the further democratization of the political system.